

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

TRIPTICUL „LUI ȘTEFAN CEL MARE” DE LA MĂNĂSTIREA PUTNA

„Vodă intră în camera lui obișnuită, unde primea pe dregătorii cei mai de credință și unde avea plăcerea să poruncească diacilor să scrie [...]. Se afla în acea încăpere un divan cu scorțuri, având pe perete deasupra podoabe de arme [...]. În perețele dinspre răsărit, iconostasul de argint, cu candelă, alcătuit din trei bucăți ce se puteau închide una peste alta. Acest iconostas, lucrat de argintarii din Cafa și sfințit de egumenul Varlaam în Mănăstirea Zografu la Muntele Atonului, întovărășea pe Măria Sa în expediții și-n taberi”¹. Cuvintele meșteșugite, cu parfum de cronică, ale lui Mihail Sadoveanu au contribuit în chip fundamental la transformarea unei tradiții locale într-un adevăr istoric de necontestat. Astăzi, puțini mai au îndoieli asupra faptului că tripticul de la Mănăstirea Putna i-a aparținut lui Ștefan cel Mare.

Trei icoane pictate pe lemn – Iisus Hristos în centru, avându-i, de o parte și de alta, pe Maica Domnului și pe Sf. Ioan Botezătorul –, legate între ele cu mici balamale care îngăduie suprapunerea lor și închiderea într-o cutie din metal, alcătuiesc un triptic întruchipând scena *Deisis*. Peste icoanele propriu-zise au fost aplicate „motive florale cizelate și emailate cu verde, roșu și albastru. Câte două medalioane «au repoussé», pe care sunt gravate numele personajelor, de o parte și de alta a aureolelor. O bordură cu decorație florală, lucrată în același stil, mărginește fiecare din icoane. Pe aureole, caboșoane de pietre prețioase”². Este de observat că, în această descriere, cuprinsă în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* – în care, dintr-o eroare, alături de emailul verde și albastru al decorului icoanelor este menționat și emailul roșu – nu există nici o sugestie cu privire la adevărata origine a piesei. Autorii s-au limitat la precizarea: „A aparținut după tradiție lui Ștefan cel Mare, care îl purta cu sine în lupte și călătorii”³.

Într-o altă descriere a tripticului, făcută câțiva ani mai târziu, se avansează chiar și o dată – „sfârșitul sec. XV” – și, menținându-se atribuirea – „a aparținut, după tradiție, lui Ștefan cel Mare” –, se adaugă observația: „Nu este o piesă de artă românească”⁴.

¹ Mihail Sadoveanu, *Frații Jderi*, II, București, 1963, p. 70–71.

² *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 352, nr. 125.

³ *Ibidem*.

⁴ Maria Ana Musicescu, *Muzeul Mănăstirii Putna*, București, 1967, p. 39, nr. 36; v. și Cristian Moisescu, Maria Ana Musicescu, Adriana Șirli, *Putna*, București, 1982, p. 49, nr. 36.

În lucrări ulterioare, datarea avea să fie reluată, iar tradiția – îmbogățită: „acest triptic i-a aparținut lui Ștefan cel Mare, care l-ar fi primit în dar de la soția sa, Evdochia [...]. Operă de rară frumusețe artistică, bine conservată, despre acest triptic tradiția spune că era purtat de Ștefan cel Mare, la oblâncul șeii, în toate campaniile sale și că înaintea bătăliilor sau în alte împrejurări de cumpănă, duhovnicul marelui voievod – arhimandritul Amfilohie Șendrea – îl deschidea și oficia scurte ceremonii religioase, adecvate momentului. Preluând aceste tradiții populare, Mihail Sadoveanu evocă asemenea momente în monumentalul său roman istoric *Frații Jderi*. Tradiția mai spune, de asemenea, că, înainte de a muri, Ștefan cel Mare a menit prețiosul triptic Mănăstirii Putna și că la moartea sa i-a fost așezat pe piept, însoțindu-l până în clipa înmormântării”⁵.

În fața unor asemenea dezvoltări necontrolate ale unei așa-zise „tradiții populare”, în care se amestecă fără discernământ elemente de ficțiune literară cu reconstituiri posibile ale unor realități apuse, nimeni nu pare să mai ia în seamă cercetările de dată mai veche făcute asupra tripticului de la Putna. O revenire asupra lor îmi pare necesară.

Orest Tafrați era de părere că avem de-a face cu o „pictură bizantină de școală moldovenească ori rusească”⁶. Lui L. Bréhier, figurile alungite din icoane îi reaminteau stilul picturii ruse⁷. Virgil Vătășianu regăsea în piesa de la Putna ecouri ale unor influențe mai degrabă apusene: „Fără să fim în măsură să precizăm dacă acest triptic a fost executat în Veneția sau în vreun centru balcanic, poate pe coasta dalmatină, putem totuși recunoaște că el nu e operă moldovenească, ci un import achiziționat dintr-un atelier, unde, peste fondul tradițional bizantin, se grefează influențe de proveniență venețiană”⁸. Indiferent pe care dintre aceste opinii le-am împărtăși, un lucru este cert: loc pentru darul doamnei Evdochia de la Kiev nu prea există.

Mai complete și mai încărcate de sugestii sunt observațiile lui I. D. Ștefănescu: „Tripticul lui Ștefan cel Mare de la Putna se leagă, pentru noi, de tradiția și spiritul școlii rusești de la Stroganov, amintind prin caracterul figurilor icoanele rusești ale veacului al XVI-lea. Însăși execuția mediocră a argintului și smalțurilor ne duce către începuturi ale acestei arte și către meșteri de o îndemânare relativă. Tripticul nu-l putem lega de secolul al XV-lea. Din nefericire, el nu poartă nici o dată, nici inscripții și aceasta ne lipsește de un element hotărâtor”⁹.

⁵ Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p. 492–493, nr. 104.

⁶ Orest Tafrați, *Le trésor byzantin et roumain du Monastère de Poutna*, Paris, 1925, p. 9, nr. 21.

⁷ Louis Bréhier, *L'art roumain ancien*, în „Arta și Arheologia”, I, 1927, 1, p. 7.

⁸ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale*, I, București, 1959, p. 840–841.

⁹ I. D. Ștefănescu, *Avea de artă religioasă a Moldovei*, în *MMS*, XXXIII, 1957, 8–9, p. 591–601.

Icoanele tripticului par să fi fost executate într-adevăr de meșteri ruși, cel mai devreme spre sfârșitul veacului al XVI-lea¹⁰, iar decorul din metal și email care alcătuiește un soi de ferecătură trebuie să fi fost adăugat încă mai târziu. I. D. Ștefănescu își exprima părerea de rău pentru lipsa unor inscripții care să slujească la datarea mai exactă a obiectului. Și totuși, ferită de priviri, o asemenea mărturie există.

În luna ianuarie 2004, curățând icoanele scoase din ferecătură, restauratorii au descoperit, pe spatele uneia dintre ele, o semnătură. Neputând să o descifreze, am fost solicitați, d-l Ștefan S. Gorovei și cu mine, să facem acest lucru. Ductul indica un bun cunoscător al slovelor, un om obișnuit să scrie în chirilica ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea. Numele care a putut fi citit era „Ilii Herescul medelnicer”.

Un document din 19 februarie 1781 îl arată pe Ilie Herescul ca fost mare medelnicer¹¹, ceea ce înseamnă că semnătura de pe icoană este anterioară acestei date. Ilie Herescul era fratele lui Dositei Herescul, călugăr cu metania la Putna, ajuns egumen al acestei mănăstiri, hirotonit episcop de Rădăuți la 13 noiembrie 1750 și mai apoi, după luarea nordului Moldovei de către austrieci, *episcop exempt* al Bucovinei¹². În amintirile sale, Radu Rosetti scria despre el că era „un prelat care, atât prin virtuțile sale, prin luminarea deosebită a spiritului, cât și prin o cultură deosebită, a făcut cinste Bisericii ortodoxe”¹³. În cadrul măsurilor de reorganizare a Bisericii ortodoxe din Bucovina de către împărăția austriacă, sediul Episcopiei Bucovinei a fost stabilit la Cernăuți. Ca urmare, la 12 decembrie 1781, episcopul Dositei Herescul a părăsit Rădăuții pentru a se așeza la Cernăuți¹⁴. Dar în vechiul târg moldovenesc nu exista nici biserică episcopală, nici reședință, astfel că Dositei și-a aflat adăpost la fratele său, Ilie, fostul mare medelnicer și staroste de Cernăuți, slujbele făcându-le într-o biserică de lemn, cu hramul Sfintei Treimi, ctitorie a episcopului, a lui Ilie și a soției acestuia, Ecaterina¹⁵. Deși așezați la

¹⁰ V., pentru comparație, icoana rusească a Sfântului Ioan Botezătorul, dintr-un triptic (*Deisis*) datat în secolul al XVI-lea (Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, traducere din limba engleză de Anca Popescu, București, 2003, p. 127–128 și pl. 8).

¹¹ *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393–1849*, București, 1983, p. 441, nr. 1331.

¹² Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 115; idem, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 120, nr. 35; Ierodiacon Teofilact Ciobică, *Contribuții la istoria Mănăstirii Putna. Egumenii*, în *TV*, 2, 1992, p. 112–113.

¹³ Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alții*, ediție îngrijită și prefată de Mircea Anghelescu, București, 1996, p. 82.

¹⁴ Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Rădăuți, 2003, p. 2–3; idem, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, 1991, p. 33.

¹⁵ Idem, *Istoria Bisericii din Bucovina*, p. 4, 53; idem, *Istoria Bucovinei*, p. 34. Reședința episcopală a fost terminată în 1783, iar catedrala – începută abia în 1844 – s-a isprăvit în 1864 (idem, *Istoria Bisericii din Bucovina*, p. 4, 53–54; idem, *Istoria Bucovinei*, p. 34–35).

Cernăuți, Hereștii au rămas legați de Putna. Printr-un act din 28 decembrie 1788, episcopul Dositei lăsa mănăstirii sale de metanie mai multe lucruri, între care și o cârjă egumenească¹⁶. Tot din 28 decembrie 1788 datează și un document prin care același Dositei dăruia nepoților săi de frate, Vasile, Gheorghe și Nicolae Herescul, niște vase de porțelan păstrate de el la Mănăstirea Putna¹⁷. În sfârșit, se cuvine adăugat și faptul că unul dintre fiii medelnicerului Ilie s-a călugărit la Putna sub numele Gherasim¹⁸.

Ținând cont de toate aceste informații, presupun că **tripticul** „lui Ștefan cel Mare” a **aparținut, de fapt, lui Ilie Herescul**. Îl va fi primit sau cumpărat el însuși, înainte de 1781, la o vreme când relațiile cu Ortodoxia rusă erau destul de strânse. Poate că tripticul va fi fost așezat în bisericuța de lemn de la Cernăuți, improvizată ca biserică episcopală. De acolo, va fi luat drumul Putnei. Acest lucru s-a petrecut **după 1796**, anul când a fost alcătuit un inventar al tuturor odoarelor și obiectelor gospodărești din Mănăstirea Putna¹⁹, în care tripticul nu apare, **și înainte de 1863**, de când datează primul său număr de inventar²⁰. Nu se știe cum a ajuns tripticul la Putna: fie a fost adus de fiul lui Ilie, călugărul Gherasim, fie a fost depus aici spre păstrare, până la zidirea catedralei de la Cernăuți²¹ și, în împrejurări pe care le putem doar bănuși, a rămas definitiv în posesia mănăstirii.

Scoaterea icoanelor din veșmântul lor metalic, în cursul acțiunii de curățare, a dus la identificarea, sub ferecătură, a unor fire de iarbă, a unor fire de păr și a unor bulgărași de țărână – dovezi ale faptului că tripticul n-a stat tot timpul într-un spațiu închis (locuință sau biserică), ci a fost purtat – desigur, nu la oblâncul șeii lui Ștefan cel Mare –, fiind, poate, chiar și îngropat în anumite momente.

¹⁶ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, p. 101, nr. 160. V. și descrierea cârjei din inventarul odoarelor Putnei, alcătuit în 1796: „O cârja arhimandrească, cu mănunchiul de argint, făcută deasupra ca un cap de fiară, bătut în smoală, țăvișoară cu flori; iaste de un lemn foarte vartos, bisfarbi subțire; înaltă cu totul, 4 șuhuri, 2 țoluri; argint, după socotință, iaste 26 dramuri [*Marginal*: Aceasta au dat-o răpousatul întru fericire, domnul ep[iscop] Dosithei Here[s]cul, cu hotărâre și danie în scris, la 28 dechemv[rie] 1788, ca totdeauna să rămăe a igumenilor de Mănăstire Putna. *Altă mână*: Este arătată și la Invent[ar]ul besericesc N° 10.]” (Monah Alexie Cojocaru, *Inventarul de odoare și obiecte ale Mănăstirii Putna (1796)*, în acest tom al revistei, p. 27).

¹⁷ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 104, nr. 35.

¹⁸ Idem, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, p. 114, nota 11.

¹⁹ Monah Alexie Cojocaru, *op. cit.*, p. 5–98.

²⁰ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 492. În chip surprinzător, tripticul nu este menționat în monografia închinată Putnei de Dimitrie Dan.

²¹ V., spre comparație, cazul celor „doao *Evangelii* scrise cu mâna, fericite peste tot cu table de argint poleite cu aur, și una *Evangelie* slavenească tipărită, legată cu catefe și cu table de argint, care, din poronca Preosfinției sale răpousatului episcop Dosithei Herescul s-au orânduit la această mănăstire și numai pe o vreme s-au fost împrumutate la Mănăstire Dragomirna, trebuie să știe iarăși aice spre paza în visterie mănăstirii până la facere acelor de iznoavă regulate mănăstirești inventarii și atunce va fi de socotit la care mănăstire să vor da, ori ca de ființă, ori numai spre ținere, până la zidire cathedralnicii besericii episcopiei din Cernăuți” (Monah Alexie Cojocaru, *op. cit.*, p. 14, nota 24).

În condițiile descoperirii semnăturii lui Ilie Herescul, este exclusă ipoteza că tripticul ar fi aparținut lui Ștefan cel Mare, că el a fost păstrat la Putna aproape 300 de ani, apoi a ajuns în mâinile unui mic boier, care a găsit cu cale să-și înveșnicească numele pe spatele uneia dintre icoane. Scena descrisă de Mihail Sadoveanu – pe care oameni nedeprinși cu exercițiul critic au folosit-o ca sursă istorică – va rămâne, desigur, o frumoasă pagină de literatură. Ceea ce prozatorul și-a imaginat trebuie să fi existat ca atare: Ștefan cel Mare va fi avut, cu siguranță, ca orice suveran medieval, icoane portabile, poate chiar un triptic. Dar acelea trebuie să fi fost piese de o remarcabilă execuție. Domnul Moldovei a făcut întotdeauna bisericilor sale daruri somptuoase. Cum ne-am explica, în acest context, că icoanele la care se închina el însuși ar fi fost opere ale unor pictori și argintari mediocri ?!

Semnătura lui Ilie Herescul medelnicer

Tripticul cu ferecătura

Tripticul fără ferecătură